

ПРАВОВА ПЕРСОНОЛОГІЯ: ДОСВІД ПОБУДОВИ ЗАГАЛЬНОЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

О. ТАРАСОВ

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
(Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)*

На сторінках журналу «Філософія права і загальна теорія права» професор П. Рабінович [1, с. 245–248] торкнувся актуальної теми, із приводу якої точиться дискусія і в межах науки міжнародного права [2, с. 62–65; 3, с. 19–96], а саме — необхідності й можливості побудови загальної теорії права, яка поєднує теорії національного та міжнародного права. Починаючи з батьків-засновників науки міжнародного права, які до того ж були й видатними теоретиками права (достатньо згадати ім'я Г. Гроція), юристи-міжнародники постійно висловлювали думки щодо потреби розширення предмета загальної теорії права шляхом включення до нього міжнародно-правового знання. Ця ідея була сформульована і автором цієї статті в одній із попередніх робіт [4, с. 46–47].

З огляду на наведене хотілося б запропонувати для обговорення наші напрацювання за останню чверть століття. Упродовж цього часу ми вирішували проблему міжнародної правосуб'єктності, що й змусило автора замислитися над необхідністю розробки основ загальноправової персонології — науки про суб'єкта права в цілому.

Метою статті є наведення головних положень правової персонології як досвіду побудови загальних концептуальних основ теорій суб'єкта національного та міжнародного права.

Аналіз світової та вітчизняної думки за останні два століття щодо проблеми як суб'єкта міжнародного права, так і суб'єкта права в цілому дозволяє зробити такі досить невтішні висновки.

По-перше, науковці визнають, що на цей час відсутня загальна теорія суб'єкта права¹. Як у національно-правовій, так і в міжнародно-правовій літера-

¹ Слушно зауважує С. Архіпов: «Існуюча невизначеність з приводу того, хто або що є суб'єктом права, які ознаки характеризують суб'єкт права, критерії їх класифікації, види

турі акцентується на нормоцентристському ухилі юридичних досліджень, коли суб'єкт права опиняється за межами правової реальності, а право обмежується його нормативною складовою. У доктрині міжнародного права таке вузьконормативне розуміння права посилюється етатизмом, у межах якого все різноманіття міжнародно-правової реальності зводиться до вузької сфери міждержавних відносини.

Ураховуючи наведене, пропонується в межах правової реальності, крім традиційної нормативною складовою, виокремлювати спеціальний предмет дослідження — *персонативну правову реальність*. До того ж нормативний (право як система правових норм) і персонативний (право як система правових осіб) виміри також можуть бути доповнені комунікативним (право як система правових відносин) розумінням права, як наслідок, стає можливим вести мову про три виміри правової реальності. Кожному з трьох взаємопов'язаних предметів правових досліджень відповідає своя специфічна методологія — нормативна, персонативна і комунікативна, що дозволяє виокремити в загальній теорії права три фундаментальних напрями: правову нормологію, правову персонологію і правову комунікатологію. Кожен із цих напрямів не тільки не протистоїть і не протиставляється іншим, а доповнює їх. На наш погляд, таке розуміння умовно може бути визначене як *тривимірний методологічний підхід*.

Зупинимося на головних положеннях детальніше. Основним методом дослідження персонативної правової реальності виступає *персоноцентризм*, він охоплює усіх без винятку суб'єктів права. У літературі, на жаль, персоноцентризм зводиться лише до антропоцентризму, при цьому ігнорується різноманітність суб'єктів права. Предметом правової персонології виступає не тільки людина як суб'єкт права, а й усі інші соціальні носії правосуб'єктності. Безумовно, людина займає центральне місце у праві, але це не повинно приводити до ігнорування інших учасників правовідносин. При цьому персоноцентризм, як загальний метод правової персонології, отримує свою конкретизацію щодо окремих категорій суб'єктів права.

З урахуванням сказаного слід додати, що нині ми ідентифікуємо три групи суб'єктів права на основі критерію *персонативної правової форми* — фізичні особи, юридичні особи та суверенні правові особи [6, с. 175–182]. У зв'язку з цим виникає наступна методологічна проблема. Дуже часто суб'єкт права розглядається не з правових позицій, а з точки зору соціології, політології, психології, культурології та інших соціогуманітарних дисциплін¹. Часто правову категорію «фізична особа», на противагу «юридичній особі», буквально сприймають як частину фізичної реальності. Ще більш складнішою є ситуація з учасниками публічно-правових відносин, де взагалі не ідентифіковані суб'єкти права, а використовується позаправова термінологія. Наприклад, термін «держава» вживається замість суверенної особи, «міжнародна міжурядова організація» — замість міжнародна юридична особа, «міжнародна неурядова організа-

суб'єктів права, свідчить про те, що в юридичній науці не склалися міцні теоретичні засади, теорія суб'єкта права» [5, с. 8].

¹ П. Рабінович вказує на небезпеку методологічних аномалій, коли наукові методи використовуються «поза межами їх застосування» [7, с. 86].

ція» — замість національна юридична особа тощо. Це свідчить про те, що правники не бачать різниці між соціальним актором та суб'єктом права. Немає достатнього розуміння правової персонативної форми, якою має обов'язково володіти суб'єкт права. Поза правовою формою будь-яке правове явище не може існувати. В іншому випадку зміст зіллється з навколишнім середовищем, а отже, не буде що ідентифікувати. Немає правової форми — не існує суб'єкта права. *Це перша аксіома правової персонології.* Таким чином, юрист повинен розрізняти учасників суспільних відносини і учасників правових відносин, соціального актора та суб'єкта права. Для цього слід професійно підходити до правової форми — нормативної, персонативної та комунікативної. Відповідно, актуальним стає питання про особливий напрям досліджень — *правову морфологію* як науку про формоутворення і структурування правової реальності.

Таким чином, кожній групі правових осіб (фізичних, юридичних та суверенних) як предметів правової персонології відповідає власна методологія — правовий антропоцентризм, правовий корпоратоцентризм та правовий кратоцентризм. Знову ж таки згідно з принципом доповнюваності кожен із цих конкретних методів доповнює один одного.

Друга аксіома загальноправової персонології, яка однаково застосовується і до національного, і до міжнародного права, стверджує, що носієм правосуб'єктності може бути лише соціальний актор — людина або людський колектив, а не об'єкти живої та неживої природи, казкові і міфологічні герої, божества тощо. Це стосується й спроб наділити, наприклад, тварину правосуб'єктністю. Навіть якщо законодавець вирішить визнати kota Матроскіна суб'єктом права та сконструює для нього особливу персонативну форму, усе ж таки буде відсутній носій правосуб'єктності, а отже, потрібно буде найняти людину, яка виконуватиме відповідну роль.

Третя аксіома загальноправової персонології вказує, що людина є первинним і обов'язковим суб'єктом будь-якої правової системи, що, у свою чергу, логічно приводить до заборони позбавляти людину правосуб'єктності. Здавалося б, таке очевидне положення не потребує спеціальних доказів, але для сучасного міжнародного права це не так. Сьогодні в міжнародно-правовій літературі ведеться доктринальна боротьба за визнання людини суб'єктом міжнародного права в цілому [8, с. 252–254]. Ступінь схоластики і етатизму в науці міжнародного права досягає такого рівня, за якого окремі дослідники взагалі виключають людину із міжнародно-правової реальності. Саме в цьому питанні методологічна допомога філософів і теоретиків права була б особливо цінною для міжнародно-правової антропології. Слід повернути людину в міжнародне право!

З огляду на наведене, на наше переконання, людина є основним першоджерелом будь-якої правосуб'єктності. Без фізичних осіб неможливе ні створення, ні функціонування суверенних і юридичних осіб. Немає людини — немає права! Причому не тільки національного, а й міжнародного права. Будь-яка концепція, що обґрунтовує і навіть виправдовує позбавлення людини правосуб'єктності, не тільки теоретично не відповідає рівню юридичної науки початку ХХІ ст., а й на практиці становить реальний ризик рецидиву тоталітарного минулого.

Ще однією методологічною проблемою, що однаково стосується і національного, і міжнародного права, є відсутність загальноправової системології як

науки про системність правової реальності. Відсутність системного бачення права призводить до того, що юристи позбавлені *загальноправової картини світу*. Мова йде не про філософську, а саме про професійну правову картину світу¹. Вузька спеціалізація юристів вже стала причиною того, що дослідники насилу уявляють правову реальність за межами своїх конкретних практичних інтересів. Це притаманно і дослідженням міжнародної правосуб'єктності, коли доводиться існування суб'єктів «транснаціонального», «світового», «глобального» та іншого права. Хоча, на жаль, не зауважується, що термін «міжнародне приватне право» використовується не за призначенням. Дійсно, під цим терміном традиційно розуміється не приватноправова сфера міжнародно-правової системи, а частина національного права. Правовий термін має адекватно відображати правову реальність, а не вводити в оману!

Так, усі суб'єкти права належать або до національного права, або до міжнародного права. *Третьої правової системи не існує*. Наприклад, право Європейського Союзу є звичайним субсистемним явищем у межах міжнародної правової системи. Ніякої наднаціональності за межами Європейського Союзу як міжнародної публічної юридичної особи не існує. Зазначене слід розуміти як погляд з позиції загальноправової системології. З точки зору загальноправової морфології, право Європейського Союзу є правовою субформою (внутрішньо-корпоративним, внутрішньосоюзним правом) у межах материнської міжнародної правової системи. В окремо взятій правовій системі усі суб'єкти права розподілені за правовими сферами: публічно-правовою і приватноправовою. З огляду на це і в міжнародному праві є власне публічне право, і власне приватне (не національне!) право. При цьому ніяких «міжсферних» (публічно-приватних) і «міжсистемних» (національно-міжнародних) правовідносин не може бути встановлено. Це стосується спроб створення так званих «діагональних» правовідносин, які начебто мають місце при виникненні відносин між інвестором (суб'єктом національного приватного права) та державою (суб'єктом міжнародного публічного права) [10, с. 69–70]. Усі правовідносини обмежені тільки однією правовою системою, а в межах останньої — тільки однією правовою сферою.

У цьому контексті слід пам'ятати, що термін «внутрішньодержавне» право не є ідентичним терміну «національне» право. Не держава поглинає національне право, а навпаки, держава є суб'єктом національного права, суверенною правовою особою в межах національно-правової системи. У випадку порушення норм національного права держава повинна, як і будь-який суб'єкт права, нести юридичну відповідальність. Внутрішньодержавне право — це субсистемний правовий феномен у межах національної правової системи, обмежений персонативною правовою формою суверенної особи. Правовідносини, що виникають на субсистемному рівні, не можуть вийти за межі персональної правової форми. У зовнішніх відносинах держава виступає єдиною суверенною правовою особою і в національному, і міжнародному праві. Тому, з точки зору загальноправо-

¹ «Саме картина світу, — наголошує І. Честнов, — задає панівні образи суспільства (соціуму) і людини. Одним із аспектів картини світу є її юридична складова — вихідне уявлення про право, у тому числі про людину юридичну» [9, с. 190].

вої персонології, рекомендуємо чітко розмежовувати національне право як материнську правову систему і внутрішньодержавне право як прояв національно-правової субформи, субсистемне явище.

Визнання персонативної правової реальності як особливий предмет юридичних досліджень не тільки порушує питання про персонологічну методологію, а й потребує перегляду сукупності класичного знання про суб'єкта права в цілому.

Так, використання тривимірного методологічного підходу до такої категорії, як «правоздатність» вказує на присутність в її змісті не тільки персонативної, а й нормативної та комунікативної складових. Здатністю до права володіють не тільки особи (правова персоноздатність), а й соціальні норми (правова нормоздатність) і суспільні відносини (правова комунікатоздатність). Аналогічно, юридичними фактами можуть бути такі життєві обставини, із якими пов'язані поява, зміна та припинення не тільки правових норм (нормативні юридичні факти), а й правових осіб (персонативні юридичні факти) та правових комунікацій (комунікативні юридичні факти).

Хотілося б зазначити, що, на наше переконання, глибокого персонологічного дослідження потребує феномен *правової трансперсонативності*, пов'язаний із подоланням персонативної правової форми. В юридичній літературі до такого суто правового явища й досі продовжують застосовувати театральні образи, як-от: «проникнення крізь корпоративну завісу», «зняття корпоративної завіси», «подолання суверенітету» тощо. Відсутність чіткої правової термінології багато про що говорить. Дослідники повинні чітко розуміти, що вони стикаються з проблемою персонативних правових феноменів, до яких недоцільно застосовувати нормологічну методологію. Тільки усвідомлення того, що право — це не лише система норм, а й система осіб і відносин, які вимагають використання адекватної методології, дозволить теорії і практиці ефективно вирішувати поставленні завдання.

Безумовно, розвиток правової персонології вимагає розробки відповідного персонологічного понятійно-категоріального апарату. У цій справі ми лише на початку шляху. Наприклад, слід дійти консенсусу щодо розуміння понять «правова особа» і «правова особистість», «персоноздатність» і «персономожливість», «персоніфікація» і «деперсоніфікація», «персоналізація» і «деперсоналізація», правова «презентація», «репрезентація» і «саморепрезентація», а також багатьох інших суто персонологічних категорій. Особливої уваги потребує правове персонологічне прогнозування. Усе це однаковою мірою стосується як національного, так і міжнародного права. Загальна правова персонологія включає до себе як невід'ємні складові національно-правову персонологію (за наявності у світі приблизно 200 національно-правових систем) і міжнародно-правову персонологію (з огляду на існування як універсального міжнародного права, так і численних регіональних міжнародно-правових систем).

Таким чином, наш перший досвід побудови правової персонології як загальної концептуальної основи теорій суб'єкта національного і міжнародного права дає підстави сподіватися, що подібне можливе також для правової нормології та правової комунікатології як складових загальної теорії права. У зв'язку з цим хотілося б повністю підтримати пропозицію професора П. Рабіновича, який

пропонує включити міжнародне право до предмета загальної теорії права. Сучасний стан справ, коли загальнотеоретичне знання «розпорошене» між теорією національного права і теорією міжнародного права, слід поступово змінювати завдяки спільним зусиллям фахівців різних правових систем.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Рабінович П. Чи можлива універсальна теорія права як спільна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права? (запрошення до дискусії) / П. Рабінович // Філософія права і загальна теорія права. — 2012. — № 2. — С. 245–248.
2. Буткевич В. Г. Уральський діамант у короні науки міжнародного права (внесок професора Г. В. Ігнатенка в розвиток сучасної науки міжнародного права) / В. Г. Буткевич // Міжнар. право. — 2012. — № 1. — С. 62–65.
3. Марочкин С. Ю. Действие и реализация норм международного права в правовой системе Российской Федерации / С. Ю. Марочкин. — М. : Норма ИНФРА-М, 2011. — 288 с.
4. Тарасов О. В. Взаємовідношення теорії міжнародного права та загальної теорії права / О. В. Тарасов // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку : Короткі тези доп. та наук. повідомл. республік. наук.-практ. конф., 9–11 листопада 1995 р. — Х. : Нац. юрид. академія України, 1995. — С. 46–47.
5. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование / С. И. Архипов. — СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2004. — 469 с.
6. Тарасов О. В. Правовое лицо как персонативная правовая форма: теоретико-методологический и международно-правовой аспекты / О. В. Тарасов // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій ; редкол. В. Тацій [та ін.]. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. — Вип. 113. — С. 175–182.
7. Рабінович П. М. Обеспечение достоверности (истинности) положений философии права и общетеоретической юриспруденции: некоторые методологические предпосылки / П. М. Рабінович // Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права : материалы пятых и шестых филос.-прав. чтений памяти акад. В. С. Нерсесянца / отв. ред. В. Г. Графский. — М. : Норма, 2011. — С. 83–88.
8. Тарасов О. В. Персоналогическое измерение международно-правовой личности человека / О. В. Тарасов // Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. — Х. : Право, 2011. — Вип. 8. — С. 252–254.
9. Честнов И. Л. Человек юридический в правовом общении (правовой коммуникации) с позиций постклассической картины мира / И. Л. Честнов // Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права : материалы пятых и шестых филос.-прав. чтений памяти акад. В. С. Нерсесянца / отв. ред. В. Г. Графский. — М. : Норма, 2011. — С. 189–191.
10. Шумилов В. М. Международное экономическое право : учеб. пособие / В. М. Шумилов. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Изд-во НИМП, 2001. — 288 с.

Тарасов О. В. Правова персонологія: досвід побудови загальної концептуальної основи національного та міжнародного права

Анотація. У статті викладено основи правової персонології як першої спроби побудови загальних концептуальних засад для теорій суб'єкта національного та міжнародного права. Запропоновані аксіоми загальноправової персонології, а

також перспективні напрями загальноправових досліджень — правової морфології та правової системології.

Ключові слова: правова персонологія, правова нормологія, правова комунікатологія, правова морфологія, правова системологія, персонативна правова реальність, персонативна правова форма, правова персоноздатність, правовий персонцентризм.

Тарасов О. В. Правовая персонология: опыт построения общей концептуальной основы национального и международного права

Аннотация. В статье изложены основы правовой персонологии как первого опыта построения общих концептуальных основ для теорий субъекта национального и международного права. Предложены аксиомы общеправовой персонологии, а также перспективные направления общеправовых исследований — правовой морфологии и правовой системологии.

Ключевые слова: правовая персонология, правовая нормология, правовая коммуникатология, правовая морфология, правовая системология, персонативная правовая реальность, персонативная правовая форма, правовая персоноспособность, правовой персонцентризм.

Tarasov O. Legal Personology: the Experience of Creation of Common Conceptual Framework of National and International Law

Summary. The article presents main provisions of the legal personology as the first experience of creation of the common conceptual basis of the theory of the subject of national and international law. The author offers the axioms of personology that are common for all jurisprudence, and defines ways of researching in this sphere such as legal morphology and legal systems science.

Key words: legal personology, legal normology, legal communicatology, legal morphology, legal systematology, personative legal reality, personative legal form, personal legal capacity, legal centrism of person.